

УДК 632.4:633.11.582.288(477)

ГРИБИ ЯК ЗБУДНИКИ ПЛЯМИСТОСТЕЙ ЛИСТЯ ПШЕНИЦІ В СТЕПУ УКРАЇНИ

М. Бушулян, к. с.-г. н.

Селекційно-генетичний інститут

Національний центр насіннєзнавства та сортовивчення

Постановка проблеми. Плямистість листя пшениці – досить поширене явище в усіх зонах вирощування цієї культури не тільки в Україні, а й в інших країнах СНД. У Степу України останніми роками плямистості листя, що спричинені некротрофними патогенами, трапляються частіше. Це призводить до значних втрат урожаю та зниження якості зерна. У зв'язку зі селекцією пшениці на стійкість до фітопатогенів, яку проводять у Селекційно-генетичному інституті – Національному центрі насіннєзнавства та сортовивчення (СГІ-НЦНС) – необхідне всебічне вивчення походження цих плямистостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Встановлено, що найчастіше плямистості листя пшениці зумовлені розвитком патогенів грибного походження, рідше – бактеріального або вірусного. На сьогодні виділено понад 50 видів збудників різноманітних плямистостей, серед яких домінують роди *Septoria*, *Pyrenophora* і *Fusarium* [1-3; 7]. У лісостеповій зоні та Поліссі України поширена септоріозна плямистість, яка в епіфітотійні роки призводить до недобору 20-50% урожаю [6; 9].

Видова належність збудників різноманітних плямистостей потребує постійного й всебічного вивчення та моніторингу. Саме тому виявлення видового складу фітопатогенів стає досить актуальним.

Постановка завдання. Наше завдання – встановити родовий та видовий склад збудників різноманітних плямистостей листя озимої м'якої та твердої пшениці, що зібрані на посівах у степовій зоні України у 2009-2012 рр. Визначення фітопатогенів проводили під керівництвом завідувача відділу фітопатології та ентомології СГІ-НЦНС, провідного міколога, доктора біологічних наук О.В. Бабаянц. У роботі використані загальноприйняті методи діагностики [5; 8], а також методи, напрацьовані у відділі [1].

Виклад основного матеріалу. Результати аналізу ураженого листя пшениці представлені в таблиці. На *Triticum aestivum* серед виявлених фітопатогенів домінували представники роду *Septoria*. Частота зустрічальності їх у середньому становила 40,5 %. Найчастіше спостерігали *S.tritici* (22,5%).

Поступалися за частотою зустрічальності *S.graminum* та *S.triticina*. Рідко зустрічалися *S.trititicola*, *S.nodorum*, дуже рідко – *S.cristati*.

Таблиця

Видовий склад і частота зустрічальності грибів – збудників плямистостей листя озимої пшениці (2009-2012 рр.)

Вид, різновид	<i>Triticum aestivum</i>		<i>Triticum durum</i>	
	К-сть ізолятів, шт.	Частота зустрічальності, %	К-сть ізолятів, шт.	Частота зустрічальності, %
<i>Septoria Fr.</i>	1052	40,5	44	2,9
<i>S.tritici Rob. ex Desm</i>	584	22,5	44	2,9
<i>S.graminum Desm</i>	226	8,7	-	-
<i>S.triticina Lobik</i>	152	5,8	-	-
<i>S.trititicola Lobik</i>	44	1,7	-	-
<i>S.cristati Hollos</i>	20	0,8	-	-
<i>S.nodorum (Berk.) Berk</i>	26	1,0	-	-
<i>Pyrenophora tritici-repentis (Died.) Drechs.</i>	903	34,8	28	1,8
<i>Fusarium gibbosum Appel et Wr. emend Bilai</i>	103	4,0	83	5,4
<i>F.sambucinum Fuckelvar minus Wr.</i>	126	4,9	52	3,4
<i>Scolecotrichum graminis Hein.</i>	184	7,1	850	55,3
<i>Ascochyta graminicola Sacc.</i>	53	2,0	124	8,1
<i>Rhynchosporium graminicola Hein</i>	35	1,3	213	13,8
<i>Alternaria spp (Fr.: Fr.) Keissler</i>	40	1,5	89	5,7
<i>Cladosporium herbarum (Pers.: Fr.) Link</i>	59	2,3	30	2,0
<i>Micelia sterilia (Rhizoctonia)</i>	30	1,1	25	1,6
<i>Penicillium citreoviride Biourge</i>	12	0,5	-	-
<i>Всього</i>	2597	100	1538	100

На листі м'якої пшениці септоріозна плямистість може варіювати за кольором, формою та розміром залежно від наявності сприятливих умов для розвитку патогена. Плями бувають зелено-бурого або жовто-коричневого кольору, неоднорідні, зі світлішим центром або різною інтенсивністю забарвлення зі жовтим або темним ореолом. За формою – у вигляді крапок або смуг різного розміру. Вони можуть зливатися, охоплюючи всю листову пластину. На уражених листках

формується замкнені плодові тіла – пікніди – чорного або темно-коричневого кольору.

На пшениці роду *Triticum durum* септоріозна плямистість траплялася досить рідко і була спричинена здебільшого *S.tritici*. Інші види не виявляють патогенності до твердої пшениці. На різних сортах і лініях хвороба візуально проявляється у вигляді дуже малих і рідких хлорозних і некрозних плям.

Здебільшого поширення патогена на поверхні листя не спостерігалось. Рідке виявлення видів септорій на *T.durum* пов'язане зі стійкістю озимої твердої пшениці до збудників септоріозу [4; 10; 11].

Останніми роками в Степу України на листі *Triticum aestivum* поширилася жовта плямистість, збудником якої є *Pyrenophora tritici-repentis* [1]. На листі піренофороз може виявлятися у вигляді некротичних або хлоротичних плям. Можливий змішаний характер прояву хвороби. Плями мають жовто-коричневе забарвлення, у разі збільшення набувають лінзоподібної форми зі світло-жовтим ореолом. Наявність у центрі плями темно-коричневої крапки нагадує око. Інфіковані листки за поширення плям відмирають від верхівки, в зонах некрозу розвивається конідіальне спороношення. З року в рік поширеність *Pyrenophora tritici-repentis* як збудника листових плямистостей зростає.

Водночас на *Triticum durum* домінувала некротична плямистість, збудником якої є *Scolecotrichum graminis* (55,3 %). Цей вид мікроміцету традиційно є лідером серед збудників плямистостей пшениці твердої [1]. Плями мають забарвлення від світлого до темно-коричневого зі світлішим ореолом. У центрі чітко виділяється темна плямка. Пізніше плями можуть зливатися, охоплюючи більшу поверхню листя. З нижнього боку ураженого листка розвивається конідіальне спороношення у вигляді дуже дрібних чорних дерновинок.

Навпаки, на *Triticum aestivum* патоген *Scolecotrichum graminis* не настільки поширений і не завдає шкоди.

На листі твердої та м'якої пшениці іноді спостерігали фузаріозну плямистість, збудниками якої були види *Fusarium gibbosum* (відповідно 5,4 і 4,0%) і *F.sambucinum var. minus* (3,4 і 4,9%). На уражених листках плями тілесного кольору без чітких меж. В умовах підвищеної вологості на плямах може проростати грибниця без спороношення. Фузаріозна плямистість не надто поширена, тому діагностується спорадично.

На пшениці обох видів виявляли аскохітозну плямистість, спричинену *Ascochyta graminicola*. У наших дослідженнях на *Triticum durum* цей патоген зустрічався частіше, ніж на *Triticum aestivum* (8,1 та 2,0%). Плями невеликі, від жовтого до світло-бурого кольору, частіше поодинокі. Яйцеподібні пікніди формується в центрі плям на верхньому боці ураженого листка.

На пшениці також діагностовано ринхоспориозну плямистість, що спричинена *Rhynchosporium graminicola*. Частіше вона траплялася на твердій пшениці (13,8 %), ніж на м'якій (1,3 %). Плями поодинокі, колоподібні, зазвичай мають світло-жовте забарвлення, у центрі з темною коричневою облямівкою. В умовах підвищеної вологості повітря з нижнього боку ураженого листка формується міцеліальний тілесного кольору наліт із конідіями.

Окрім зазначених патогенів, з уражених ділянок листя виділяли супутні види – *Alternaria spp*, *Cladosporium herbarum*, *Rhizoctonia* та ін. Вони сапротрофні й традиційно окуповують відмерлі частини рослин.

Висновки. Отже, у Степу України на озимій м'якій пшениці наразі домінують представники роду *Septoria*. Вони зустрічаються найчастіше і досить небезпечні. Однак найбільшою агресивністю й постійно зростаючою патогенністю характеризується *Pyrenophora tritici-repentis*. Цей патоген протягом останніх десяти років активно витісняє збудників септоріозу й має неабияку економічну значущість для озимої пшениці. На озимій твердій пшениці найчастіше зустрічається плямистість, спричинена *Scolecotrachum graminis*. Для *Triticum durum* важливе значення мають також види *Rhynchosporium graminicola* та *Ascochyta graminicola*. Види роду *Septoria* непатогенні щодо озимої твердої пшениці й не завдають суттєвої шкоди.

Бібліографічний список

1. Бабаянц О. В. Імунологічна характеристика рослинних ресурсів пшениці та обґрунтування генетичного захисту від збудників грибною етіології у степу України : дис. ... докт. біол. наук : 06.01.11 / О. В. Бабаянц. – К., 2011. – 328 с.
2. Бушулян М. А. Вихідний матеріал для селекції озимої пшениці щодо стійкості до збудника септоріозу (*Septoria tritici* Rob. exDesm.) в умовах півдня України : дис. ... канд. с.-г. наук : 06.01.05 / М. А. Бушулян. – Одеса, 2003. – 162 с.
3. Васецкая М. Н. Состояние и перспективы развития исследований септориоза пшеницы в СССР / М. Н. Васецкая // Повышение продуктивности и устойчивости производства зерна озимой пшеницы в СССР. – Мионовка, 1989. – С. 115-134.
4. Гуйда А. Н. Селекция пшеницы на устойчивость к септориозу / А. Н. Гуйда, В. Н. Гуйда // Сельское хозяйство за рубежом. – 1982. – № 1. – С. 17-23.
5. Методы экспериментальной микологии / И. А. Дудка, С. П. Вассер, И. А. Элланская и др. ; под ред. В. И. Билай. – К. : Наук. думка, 1982. – 550 с.
6. Дяк Ю. П. Ареал возбудителей септориоза озимой пшеницы на территории Украины / Ю. П. Дяк // Защита растений. – 1990. – Вып. 37. – С. 6-8.
7. Распространенность возбудителей листовых пятнистостей (*Pyrenophora tritici-repentis* и *Septoria tritici*) в условиях Северного Кавказа и Республики Беларусь / [О. Ю. Кремнева, Г. В. Волкова, А. А. Жуковский и др.] // Защита растений : сб. науч. тр. – Несвиж, 2011. – Вып. 35. – С. 109-113.
8. Наумов Н. А. Методы микологических и фитопатологических исследований / Н. А. Наумов. – Л. : Сельхозгиз, 1937. – 272 с.

9. Тушинский Г. Ю. Снижение продуктивности яровой и озимой пшеницы при поражении септориозом / Г. Ю. Тушинский // Методы интенсификации селекционного процесса. – Одесса, 1990. – С. 86-87.
10. Mielke H. Untersuchungen zur Anfälligkeit inländischer Weizen- und Triticale sorten gegenüber *Septoria tritici* Rob. Ex Desm / H. Mielke // Nachrichtenbl Dtsch. Pflanzenschutzdiens. – 1995. – Bd 47, H.4. – S. 96-99.
11. Rosielle A. A. Sources of resistance in wheat to speckled leaf blotch caused by *Septoria tritici* / A. A. Rosielle // Euphytica. – 1972. – Vol. 21, N 1. – P. 152-161.

Бушулян М. Гриби як збудники плямистостей листя пшениці в Степу України

Вивчено видовий склад збудників різноманітних плямистостей листя озимої м'якої та твердої пшениці в Степу України у 2009-2012 рр. На озимій м'якій пшениці домінували представники роду *Septoria* (40,5%) та вид *Pyrenophora tritici-repentis* (34,8%). На озимій твердій пшениці найчастіше зустрічається *Scolecotrichum graminis* (55,3%). Важливе значення мають також види *Rhynchosporium graminicola* (13,8%) і *Ascochyta graminicola* (8,1%).

Ключові слова: озима пшениця, плямистості, збудники, видовий склад.

Bushulyan M. Fungus as leaf spot pathogens of wheat in the Steppes of Ukraine

The species composition of leaf spot pathogens of various soft and hard winter wheat was studied in the Steppes of Ukraine in 2009-2012. It was found that the main dominant pathogens for the soft winter wheat were genus *Septoria* (40,5%) and species *Pyrenophora tritici-repentis* (34,8%). It is more common for the hard winter wheat *Scolecotrichum graminis* (55,3%). Such species as *Rhynchosporium graminicola* (13,8%) and *Ascochyta graminicola* (8,1%) are also equally important.

Key words: winter wheat, spot, pathogens, species composition.

Бушулян М. Грибы как возбудители пятнистостей листьев пшеницы в Степи Украины

Изучен видовой состав возбудителей различных пятнистостей листьев озимой мягкой и твердой пшеницы в Степи Украины в 2009-2012 гг. На озимой мягкой пшенице доминировали представители рода *Septoria* (40,5%) и вид *Pyrenophora tritici-repentis* (34,8%). На озимой твердой пшенице чаще встречается *Scolecotrichum graminis* (55,3%). Важное значение имеют также виды *Rhynchosporium graminicola* (13,8%) и *Ascochyta graminicola* (8,1%).

Ключевые слова: озимая пшеница, пятнистости, возбудители, видовой состав.